

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ
ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИД:
ПРАКТИЧНИЙ ПОГЛЯД
НА ОКРЕМІ АСПЕКТИ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ
В КОНТЕКСТІ РАТИФІКАЦІЇ
РИМСЬКОГО СТАТУТУ**

*(матеріали панельної дискусії в рамках
IX Міжнародного юридичного форуму
23 вересня 2025 року)*

Київ • Алерта • 2025

Редакційна колегія:

Червяков О.І. — канд. юр. наук, доцент;
Коваленко Є.В. — канд. юр. наук, доцент;
Олейніков Д.О. — канд. юр. наук;
Євтушенко І.В. — канд. юр. наук;
Даль А.Л. — канд. юр. наук;
Грохольський В.П. — канд. юр. наук, доцент

3-68 Злочини проти людяності та геноцид: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського Статуту: матеріали панельної дискусії в рамках IX Міжнародного юридичного форуму (23 вересня 2025 року. м. Харків). — Київ : Алерта, 2025. — 286 с.

ISBN 978-617-566-947-1

У збірнику представлено матеріали панельної дискусії в рамках IX Міжнародного юридичного форуму, присвяченої обговоренню та вирішенню низки проблемних питань, пов'язаних із розслідуванням злочинів проти людяності та геноциду в Україні в контексті ратифікації Римського Статуту. Зокрема доповіді, виступи та їх тези стосуються кримінально-правової оцінки діянь з ознаками злочинів проти людяності та геноциду в Україні; питанням документування та досудового розслідування злочинів проти людяності та геноциду в Україні; взаємодії з міжнародними судовими інституціями в питаннях притягнення до відповідальності осіб, що вчинили злочини проти людяності і геноциду, а також забезпечення відшкодування завданої шкоди та взаємодії сил сектору безпеки і оборони України в процесі протидії вчиненню злочинів проти людяності та геноциду в умовах повномасштабної збройної агресії.

Видання адресоване здобувачам вищої освіти, співробітникам підрозділів сил безпеки сектору безпеки і оборони України, працівникам прокуратури, суду, науковим працівникам, аспірантам, викладачам закладів вищої юридичної освіти (факультетів ЗВО), а також іншим особам, до предмету зацікавленості яких відносяться порушені питання.

Редакційна колегія наголошує, що висновки окремих авторів є дискусійними. Разом із тим, їх публікація здійснюється з метою забезпечення плюралізму наукової думки і публічного обговорення. Матеріали друкуються мовою оригіналу. За виклад, зміст і достовірність матеріалів, а також використання наукових джерел без відповідного посилання відповідають автори.

УДК 343.337

ISBN 978-617-566-947-1

© Служба безпеки України, 2025
© Інститут Служби безпеки України Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 2025
© Видавництво «Алерта», оформлення, 2025

ДЕПОРТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФОРМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Анна ПОЛІТОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Маріупольського державного університету

Відзначимо, що право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання належить до фундаментальних прав людини та передбачає можливість самостійно обирати місце проживання та перебування, а також право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну. Це право закріплено у Загальній декларації прав людини, 1948 р. (ст. 13) та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, 1966 р. (ст. 12). Разом з тим, в умовах воєнного стану людина обмежена у своїх правах, проте воєнні дії виступають тим чинником, що змушує населення переміщатися у безпечні місця для захисту свого життя (в даному випадку, на нашу думку, правильніше буде збереження свого життя).

Відповідно до IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, 1949 р., забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні (ст. 49) (підкресл. – автор) [1]. Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території (ст. 49) [1].

Сьогодні багато говорять про депортацію українських дітей, проте це лише маленька частка того, що вчиняла Російська Федерація.

Так, зокрема, в аналітичному звіті «Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь» зазначено, що «вже з початку березня 2022 року стала надходити інформація про примусове вивезення українських громадян на території, що були окуповані до 24 лютого 2022 року, а пізніше – про їх депортацію на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Вивезення відбувалося з районів активних бойових дій, а також із зайнятих російською армією населених пунктів Київської, Чернігівської, Харківської, Сумської, Запорізької, Донецької, Луганської, Херсонської областей» [2]. І не можна порахувати точну кількість депортованих українських громадян, адже таке переміщення відбувалося цілими родинами і без їх обліку. Такі дії країни-агресорки свідчать про руйнацію сімейних і суспільних зв'язків, інтеграцію у чужий культурний контекст, що, у свою чергу, веде до травматичних переживань та завдання шкоди фізичному і психічному здоров'ю.

Отже, можна констатувати, що депортація цивільного населення з території їх проживання здійснюється на територію держави-окупанта чи іншої держави. Проте, використання у міжнародному гуманітарному праві такого терміну як «примусове переміщення» свідчить про насильницьке переміщення цивільного населення з території проживання на іншу територію у межах держави їхнього громадянства. окрім того, саме використання Російською Федерацією дітей, які в силу свого фізичного та розумового розвитку не можуть повною мірою усвідомлювати вчинення проти них протиправних діянь, має негативні наслідки. Це пов'язано не тільки з втратою наших маленьких громадян, а найстрашніше – психологічний примус, обмеження в інформуванні, втрата родинних зв'язків (не тільки матері та батька, брата або сестри, а в деяких випадках й бабусь, дідусів, тіток, дядька тощо).

Римським статутом Міжнародного кримінального суду, 1998 р., індивідуалізована відповідальність за найбільш тяжкі злочини, серед яких також й злочин проти людяності. У ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказано, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) оборнення в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;
- j) злочин апартеїду;
- k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю (підкресл. – автор) [3].

У ч. 2 цієї ж статті надано тлумачення «депортація або насильницьке переміщення населення», під якими розуміють насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом [3].

Окрім того, на нашу думку, цікавим з точки зору практики, було б відзначити приклади притягнення до відповідальності Міжнародними трибуналами за «депортація або насильницьке переміщення населення». Так, наприклад, справа Stakić («Milomir Stakić», ICTY Appeal Judgement, 2006). Апеляційна палата визначила, що «депортація» як злочин проти людяності включає такі елементи (actus reus): примусове переміщення осіб шляхом висилки або інших форм примусу з території, де вони законно перебувають, через державний кордон (де-юре) або в певних випадках через фактичний кордон, без законних підстав згідно з міжнародним правом.

У справі *Krajišnik («Momčilo Krajišnik»)*, ICTY Appeal Judgement, 2009) підтверджено, що для злочину депортації не обов'язково, щоб переселення мало бути постійним. Суть злочину полягає в наявності примусового переміщення через кордон, тобто переселення має бути *«forced»* або *«by expulsion or other form of coercion»*

Зауважимо, що Законом України від 09.10.2024 № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» було внесено суттєві зміни до Розділу XX. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку Особливої частини КК України. Так, зокрема, законодавець привів у відповідність до ст. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду положення Закону України про кримінальну відповідальність, серед яких, змінено назву ст. 438 з «Порушення законів та звичаїв війни» на «Воєнні злочини», доповнено ст. 442-1. Злочини проти людяності.

У ч. 1 ст. 442-1 КК України встановлена відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

4) згвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

5) оборнення в рабство або торгівлі людьми;

6) насильницького зникнення;

7) незаконного позбавлення волі;

8) катування;

9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю (підкресл. – автор) [4].

Так, беззаперечно, що у національному законодавстві закріплено чітке розмежування між «депортацією» та «насильницьким переміщенням населення». Разом з тим, зауважимо, що у ситуації щодо українських дітей (їх депортація або насильницьке переміщення) за міжнародним кримінальним правом кваліфікація можлива за такими злочинами (при цьому можлива кваліфікація за одним або декількома), а саме:

1) Воєнний злочин незаконної депортації, як серйозне порушення Женевських конвенцій, відповідно до ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;

2) Воєнний злочин незаконного переміщення, як серйозне порушення Женевських конвенцій, відповідно до ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;

3) Воєнний злочин депортації, як «інше серйозне порушення» законів і звичаїв війни, відповідно до ст. 8(2)(b)(viii) Римського статуту;

4) Воєнний злочин примусового переміщення, як «інше серйозне порушення» законів і звичаїв війни, відповідно до ст. 8(2)(b)(viii) Римського статуту;

5) Злочин проти людяності у вигляді депортації передбачений ст. 7(1)(d) Римського статуту;

6) Злочин проти людяності у вигляді примусового переміщення передбачений ст. 7(1)(d) РС;

7) Злочин невинуватого затримки репатріації військовополонених або цивільних осіб, який визначається як «серйозне порушення» статтею 85(4)(b) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій.

8) Злочин проти людяності у вигляді тюремного ув'язнення або іншого тяжкого позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права відповідно до ст. 7(1)(e) Римського статуту;

9) Воєнний злочин незаконного позбавлення свободи, як серйозне порушення Женевських конвенцій, передбачений ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту;

10) Злочин геноциду, передбачений ст. 6(е) Римського статуту [5].

Разом з тим, як відзначає С. В. Семенов, «лише у 2023 році сотні тисяч жителів тимчасово окупованих територій отримали паспорти РФ за спрощеною процедурою, причому нерідко така паспортизація супроводжувалася примусом або залякуваннями. Примусова паспортизація стала однією з ключових складових стратегії Російської Федерації, спрямованої на інтеграцію окупованих територій до свого політичного, соціального та економічного простору, а також інструментом для депортації. Ця практика охопила широкий спектр заходів: від створення «виїзних обмежень» для осіб, які не оформили російські документи, до запуску інтенсивних інформаційних кампаній, що просувають ідею «русского мира» та підкреслюють «вигоди» від російського громадянства. Паспортизація також супроводжувалась введенням обов'язкової реєстрації за місцем проживання, примусовою участю в «місцевих виборах» під егідою окупаційної влади і, в деяких випадках, включенням мешканців до лав «територіальної оборони» чи інших збройних формувань. Услід за отриманням паспорта на людей часто чинився психологічний тиск з метою «переїзду» до віддалених регіонів Росії за програмами «переселення» або «працевлаштування»» [6, с. 179].

Відповідно до національного законодавства, такі діяння щодо депортації громадян України до Республіки Білорусь або Російської Федерації можуть кваліфікуватися і як воєнні злочини (ст. 438 КК України), і як злочини проти людяності (ст. 442-1 КК України). Але аналіз статистики Офісу Генерального прокурора України щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування за січень-серпень 2025 р. показав, що ст. 442-1 КК України у переліку Розділ XX. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – відсутня, натомість у Єдиному державному реєстрі судових рішень така стаття є, але жодного судового вироку не ухвалено.

Так, сьогодні складно визначити як кваліфікувати такі діяння Російської Федерації, пов'язані з депортацією громадян України, адже ми маємо три варіанти:

1 – ч. 1 ст. 438. Воєнні злочини;

2 – ч. 1 ст. 442-1. Злочини проти людяності;

3 – за сукупністю ч. 1 ст. 438. Воєнні злочини, ч. 1 ст. 442-1. Злочини проти людяності.

Разом з тим, правоохоронні органи сьогодні діяння, вчинені щодо дітей, кваліфікують за ст. ст. 438. Воєнні злочини КК України. Але чи вірною є така кваліфікація і чи врахували ми всі обставини, покаже час, а поки ми не маємо жодного облікованого злочину проти людяності у формі депортації.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 24.09.2025).
2. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь: Аналітичний звіт. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf (дата звернення: 24.09.2025).
3. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут Міжнар. судів від 17.07.1998: станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 24.09.2025).
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.09.2025).
5. Справедливість для жертв злочинів, скоєних Російською Федерацією: кейс депортації та примусового переміщення осіб. Аналіз відкритих джерел у світлі Римського статуту Травень 2024. URL: https://www.nhc.nl/assets/uploads/2024/09/Towards-Justice-for-Victims_UA.pdf (дата звернення: 24.09.2025).
6. Семенов С.В. Депортація як інструмент демографічної зміни на окупованих територіях. *Podilian Bulletin Agriculture Engineering Economics*. 2025. № 46. С. 178–184. DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2025-1.26> (дата звернення: 24.09.2025).